

ŞEYH UBEYDULLAH NEHRÎ'NİN MESNEVÎSİ: *TUHFETÜ'L-AHBÂB*

Mehmet Saki ÇAKIR*

Hakkârî'nin Şemdinli ilçesinde bulunan Nehrî Tekkesi, bölgenin dini ve siyasi tarihinde önemli bir yer edinmiştir. Tekkenin kurumsallaşmasını sağlayan Seyyid Taha Nehrî (v. 1853) Kürt coğrafyasına gönderdiği halifeler ile bölgede Nakşbendî-Halidîliği yaymada öncülük etmiştir. Ondan sonra yerine geçen kardeşi Seyyid Salih (v. 1863-64) ise ağabeyinin çizgisinde irşad faaliyetlerini yürütmüştür. Ancak Seyyid Salih'ten sonra tekkeye postnîşîn olan Seyyid Taha'nın oğlu Şeyh Ubeydullah Nehrî (v. 1883) döneminde, tekke siyasi bir hüviyet kazanmıştır. Dolayısıyla Şeyh Ubeydullah Nehrî, seleflerinden farklı olarak tasavvufi yönünden çok siyasi düşünceleri ve kıyılarıyla anılmaktadır. Nitekim yerli ve yabancı araştırmacıların büyük çoğunluğu çalışmalarında onu bölgedeki birtakım savaş ve isyanlarda rol alan siyasi bir lider olarak lanse etmektedir. Böylece Şeyh Ubeydullah sadece irşad faaliyetleriyle anılan klasik bir Nakşbendî-Halidî şeyhinden uzak bir figür olarak zihinlerde yer almıştır. Ne var ki Ubeydullah Nehrî'yi *Tuhfetü'l-ahbâb* adlı eserinden tanımaya çalıştığımızda, onun da diğer Nakşbendî-Halidîler gibi fıkıh kurallarına bağlı bir tasavvuf anlayışını benimsediğini ve hayatına bu şekilde yön verdiğini görmekteyiz. Onu konu edinen çalışmalar, şeyhin bizzat yazmış olduğu bu eseri kaynak olarak kullanmadığından bu tarafını eksik yansıtmışlardır. Bunun yanı sıra Şeyh Ubeydullah'ın 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndaki (93 Harbi) komutanlığına dair hatıralarını birinci kaynaktan öğrenmemizi sağlayan eser, şeyhin savaştaki pozisyonunu doğru anlamak açısından da önem arz etmektedir. Zira Ubeydullah Nehrî'nin eserinde verdiği malumatların yanı sıra fikirleri ve hatıraları dikkate alınmadan onun hakkında yapılan çalışmalar sağlıklı sonuçlar vermeyebilir. Hülasa, Ubeydullah Nehrî'nin *Tuhfetü'l-ahbâb* adlı eseri her şeyden önce onu, birçok tarih kitaplarında anlatıldığı gibi savaşlar ve isyanlara katılan bir aşiret reisi profilinden farklı olarak bir sûfi olarak göstermektedir. Dolayısıyla eser, şeyhin sûfi kimliğini ön plana çıkarıp tasavvufi yaşantısına ışık tutmaktadır. Siyasi kararlar alırken dahi bu kimliğiyle tutarlı bir biçimde hareket eden şeyh, örneğin 93 Harbi'ne katılma gerekçesini “halifeye itaat etme” olarak ileri sürer.¹

* Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, m.saki@hotmail.com

Tuhfetü'l-ahbâb, mesnevi tarzında yazılmış bir divan özelliğini taşımaktadır. Bundan dolayı *Mesnevî-i Şeyh Ubeydullah-ı Nehrî* diye de adlandırılmaktadır. Farsça olan eser Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sine nazire olarak yazılmıştır. Bu manada Şeyh Ubeydullah, *Mesnevî*'nin telifinde Mevlânâ'nın Hüsameddin Çelebî'sine mukabil olarak Ahmed diye birinden bahseder.² Muhtemelen bu şahıs Nehrî Medresesi müderrislerinden Molla Ahmed b. Molla Nasır Herkî Katuna'dır (v. 1330/1911-12).³

Ubeydullah Nehrî, eseri müridlerine ithaf ettiğinden *Tuhfetü'l-ahbâb* (dostlara hediye) diye isimlendirmiştir. Eser ile birçok futûhâtın gerçekleşeceğinden söz ederken hal ve makamların da keşfedilmesine vesile olacağını belirtir. Daha sonra eserin telif edilme sebebini, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde anlatılan hakikatlerin bir nevi izah edilmesi olarak açıklar.⁴

5997 beyitten ibaret olan eserin yazılış tarihi “عاشق روی خدا”⁵ (Hak cemaline âşık) cümlesiyle düşürülmüştür.⁶ Bu tarih, hicri 1292 (1875-76) yılına denk gelmektedir. Eser üç yazma nüshanın karşılaştırılmasıyla Seyyid İslam Duagû tarafından hazırlanmış ve 1999 yılında Urumiye'de İntişârât-ı Hüseyinî'den yayınlanmıştır. Araştırmalarımız neticesinde,

¹ Ubeydullah Nehrî, *Tuhfetü'l-ahbâb*, (Yayına Haz. Seyyid İslam Duagû), İntişârât-ı Hüseyinî, Urumiye, 1386 hş., s. 107-108.

² Ubeydullah Nehrî, *a.g.e.*, s. 132. Şeyh Ubeydullah'ın buna dair beyti şöyledir:

فتح کن این داستان و این کلام
کز فتوحات گشت روشن انجمن

أحمد بردار شمشیر از نیام
تیغ بردار و بکن فتح سخن

*Ahmed! Çıkar kılıcı kınından başlat bu hikâyeyi ve sözü!
Vur kılıcı ve sözleri fethet! Ki futûhattan halk aydınlansın!*

Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde geçen beyit ise şöyledir:

این سوم دفتر که سنت شد سه بار

ای ضیاء الحق حسام الدین بیار

Ey Hakkın zıyâsı Hüsameddin getir! Bu üçüncü defterdir ki sünnet olan üç defadır. (Mesnevî, III. Defter, 1. Beyit)

³ Sâdât-ı Nehrî'nin (Nehrî şeyhleri) çokça itimad ettiği âlimlerden Molla Ahmed'i Şeyh Ubeydullah önemli yerlere elçi olarak da göndermiştir. Mirza Abdurrahim Vefâi Savicbulağî, *Tuhfetü'l-mürîdîn*, Hacı Şefî' Hızırî Özel Aile Arşivi, Uşneviyye, vr. 45; Kadı Muhammed Hızırî, *Târih-i Meşâhîr-i Cihân-i İslâm*, C. I, İntişârât-ı Hüseyinî, Urumiye, 1387 hş., s. 861-62.

⁴ Ubeydullah Nehrî, *a.g.e.*, s. 133. Buna dair beyit şöyledir:

مثنوی مولوی مستطاب
که نشان بدهد ز شور عاشقین

علت غای ز تالیف این کتاب
نزد مولانا جلال الدین همین

Bu kitabı yazmanın nedeni, pâk olan Mesnevî-i Mevlevî'dir.

Mevlânâ'nın da işaret ettiği gibi âşıkların coşkusundan bahsetmektedir.

⁵ Ebced hesabına göre şöyledir: **ayn (70) + elif (1) + şın (300) + kaf (100) + ra (200) + vav (6) + ya (10) + hı (600) dal (4) + elif (1) =1292.**

⁶ Ubeydullah Nehrî, *a.g.e.*, s. 133.

Duagû'nun kullandığı üç yazma nüshanın dışında iki nüshayla birlikte eserin beş yazma nüshasının kopyası Mahabad'da Muhammed Abdâlî'nin şahsi kütüphanesinde yer aldığı tespit edilmiştir.

Ubeydullah Nehrî, eserine bir münâcâtla başlar ve eserin muhtelif yerlerinde münâcâtlarda bulunur. Eserin konularına baktığımızda Nakşbendî tarikatındaki önemli şahısların hayatları dikkat çeker. Bunlar arasında en çok Muhammed Bahâeddin Şâh-ı Nakşbend'den (v. 1389) bahseder. Nitekim eserin büyük bölümünde onu methederek hayatını işler. Nehrî, bu bilgileri muhtemelen bölgedeki Nakşbendî sûfilerce önemsenen Abdurrahman Câmî'nin *Nefehât* ve Ali b. Hüseyin'in *Reşahât* adlı eserlerinden almıştır. Yine beyitlerinde zaman zaman Mevlânâ, Hâfız Şîrâzî ve Sadi Şîrâzî'den yaptığı alıntılardan onun hâfızşinâs, mevlânâşinâs ve sadîşinâs bir şair olduğu anlaşılmaktadır. Eserdeki konular belli bir sistematığe göre ele alınmamıştır. Elimizdeki mevcut baskıdaki başlık sıralamasına göre konular tasnif edildiğinde genel olarak;

1. Şâh-ı Nakşbend hakkında birçok başlık dikkat çekmektedir. Şâh-ı Nakşbend'in vilâdeti ve Hâce Muhammed Baba Semâsî'ye mürid olması, seyr u sülûkte aşdığı mertebeler ve müridlik döneminde karşılaştığı olaylar ile kerametler ayrı ayrı başlıklar halinde ele alınmıştır. Bunlar içerisinde Hâce Abdülhâlık Gucevânî'nin üveysî tarikle ona olan telkinleri ve Şâh-ı Nakşbend'in "üveysî" diye anılması, Şâh-ı Nakşbend'in mahv ve fena mertebelerinde müşahede ettiği haller, ulaştığı velayet mertebeleri ve onun hayatında zikredilen birçok menkıbeler yer almaktadır. Yine Muhammed Bahâeddin'e "şah" unvanının verilme nedeni de eserde konu edinen bir diğer önemli husustur. Bu şekilde eserin nerdeyse üçte biri Şâh-ı Nakşbend'e ayrılmıştır. Buna göre Şâh-ı Nakşbend'in hayatını nazmen işleyen bir eser olma özelliğini de taşımaktadır.⁷

2. Ubeydullah Nehrî, 93 Harbi'nde müridlerine komutanlık yaparak Osmanlı tarafında Rusya'ya karşı savaşmış ve önemli sonuçlar elde etmiştir. Özelde şeyh Ubeydullah'ın, genelde de Kürtlerin bu savaştaki pozisyonları ve etkileri tarihçiler arasında tartışma konusu olmuştur. Şeyh Ubeydullah, en başından sonuna kadar savaşta yaşadıklarını anlatarak bu konuda önemli bilgiler aktarmıştır. Dolayısıyla şeyhin savaştaki hatıraları bu noktadaki tartışmalara yön vermek adına birincil kaynak niteliğindedir.⁸

⁷ Bkz. Ubeydullah Nehrî, *a.g.e.*, s. 9-104.

⁸ Bkz. Ubeydullah Nehrî, *a.g.e.*, s. 106-132.

3. Eserde ele alınan bir diğer husus hakkında çok az birincil kaynak olan Nehrî şeyhleridir (Sâdât-ı Nehrî). Bu yönüyle eser özgün bilgiler içermektedir. Bu bilgiler ile Nehrî şeyhleri hakkında yeni araştırma imkânı sunmaktadır. Ubeydullah Nehrî, bu şeyhlerin hayatını önce kendinden başlayarak nazmen işlemiştir. Bu kapsamda kendi şeyhi ve amcası Seyyid Salih Nehrî (v. 1863-64), babası Seyyid Taha Nehrî (v. 1853), babasının amcası Seyyid Abdullah Şemdînî (v. 1819-20) hakkında önemli bilgiler vermektedir. Burada onların hayatını aktarırken vefat tarihlerini ebced hesabına göre tarih düşmüştür.⁹

4. Kendi ailesinden olan şeyhleri (Sâdât-ı Nehrî) anlattıktan sonra Mevlânâ Hâlid, Abdullah Dehlevî ve İmâm Rabbânî, Abdülhalık Gücdevânî gibi Nakşbendî tarikatını temsil eden önemli şahıslardan da bahseden Nehrî, bunların vefat tarihlerini de ebced tarihine göre düşürmüştür.¹⁰

5. Nakşbendî tarikatının Hz. Ebubekir ve Hz. Ali'ye ulaşan iki ayrı silsilesini ele alırken bazı şeyhlerin hayatlarını anlatmış ve özelliklerine temas etmiştir.¹¹

6. Eserde Hz. Peygamber'in, şemâil, savaş ve mucizelerini konu edinen bir bölüm yer almaktadır. Bu kısımda Ubeydullah Nehrî, Veda Haccı'ndan da bahsetmiştir.¹²

7. Ubeydullah Nehrî, Cibrîl Hadisi'ni şerh etme mahiyetinde inanç esaslarını zikretmiştir. Bu bölüme "Erkân-ı imân u İslâm" ismini vermiştir.¹³

8. Sonraki bölümlerde dört büyük halifeden (raşid halifeler) bahsetmiştir. Burada sahabenin sohbet yoluyla yetişmesi ve eğitilmesi üzerinde durmuştur.¹⁴

9. Kitabın son bölümlerinde Nehrî, Nakşbendî tarikatının tasavvufî özelliklerini ve tarikat esaslarını ele almıştır. Bu kapsamda tarikatta benimsenen cezbe yolu ile sohbet yolunu uzun uzun izah etmiştir. Cezbe ve seyr u sülûkun keyfiyeti ile zikrin âdâb ve mukaddimâtı hakkında malumatlar vermiştir.¹⁵

10. Ubeydullah Nehrî, Nakşbendî-Halidî ekolünün Seyyid Taha Nehrî koluna mensup bir şeyh olarak; *intisâb*, *nefy u isbât* zikri, *letâif*, *hatm-i hâcegân murâkabe*, *fenâ-bekâ* mertebeleri ve on bir temel esas (Kelimât-ı Kudsiyye) gibi tarikatın özelliklerini

⁹ Bkz. Ubeydullah Nehrî, *a.g.e.*, s. 141-147.

¹⁰ Bkz. Ubeydullah Nehrî, *a.g.e.*, s. 147-189.

¹¹ Bkz. Ubeydullah Nehrî, *a.g.e.*, s. 189-240.

¹² Bkz. Ubeydullah Nehrî, *a.g.e.*, s. 241-269.

¹³ Bkz. Ubeydullah Nehrî, *a.g.e.*, s. 269-276.

¹⁴ Bkz. Ubeydullah Nehrî, *a.g.e.*, s. 288-289.

¹⁵ Bkz. Ubeydullah Nehrî, *a.g.e.*, s. 289-306.

beyan etmiştir. Nehrî kolunda bu gibi tarikat özelliklerinden bahseden eser pek bulunmadığından eser bu yönüyle de özgün bilgiler içermektedir.¹⁶

¹⁶ Bkz. Ubeydullah Nehrî, *a.g.e.*, s. 306-342.